

Νεοφιλελευθερισμός και αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου: επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία

Οι αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου αποτελούν κεντρικής σημασίας φαινόμενο στην ανάπτυξη και αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Μέσω των αναδιαρθρώσεων επιδιώκεται ο μετασχηματισμός του παραγωγικού συστήματος για να αναστραφεί η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, να εκκαθαριστούν τα ανεπαρκώς αξιοποιημένα κεφάλαια, να αποκατασταθεί η κεφαλαιακή συσσώρευση και να ξεπεραστεί η διογκούμενη κρίση που απειλεί εκ θεμελίων τη λειτουργία του συστήματος. Η εφαρμογή τους πραγματοποιείται με μια σειρά από διαδικασίες όπως η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην παραγωγική διαδικασία, η συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, οι αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και την αγορά εργασίας και τέλος οι ιδιωτικοποιήσεις κρατικών επιχειρήσεων. Οι επιπτώσεις των αναδιαρθρώσεων δεν περιορίζονται μόνο στην παραγωγική διαδικασία και στις εργασιακές σχέσεις αλλά διαπερνούν το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και επηρεάζουν καθοριστικά την ανάπτυξη του κοινωνικού συστήματος. Ειδικά σε περιόδους βαθύτατης οικονομικής κρίσης όπως η σημερινή, η διαχείριση του θέματος των αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου στο πλαίσιο της αστικής πολιτικής και προπαγάνδας αποκτά εξέχουσα σημασία.

Στη σημερινή κοινωνικοοικονομική συγκυρία η αστική προπαγάνδα, ακριβώς για να αποκρύψει τον κοινωνικό χαρακτήρα της κρίσης, χρησιμοποιεί συστηματικά ένα σύνολο παραπλανητικών πολιτικών επιχειρημάτων που σκοπό έχουν να «καταστήσουν» τους εργαζόμενους αφενός μεν υπεύθυνους για την κρίση αφετέρου δε να τους ενσωματώσουν στις αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου και τις ασκούμενες αντεργατικές πολιτικές. Έτσι δίπλα στα γνωστά, νεοφιλελεύθερα ιδεολογήματα περί «ανάπτυξης», «επιχειρηματικότητας» και «ανταγωνιστικότητας» προστίθεται ένεκα των καιρών η συστηματική «κρικοσολογία», η προπαγάνδα για το «έλλειμμα» και το «χρέος» (...λες και κάθε εργαζόμενος της χώρας είναι υπεύθυνος

Ο Β. Παπαδάκης είναι υποψήφιος διδάκτωρ Οικονομικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

γι' αυτά και πρέπει να πληρώσει...) και μια κατ' επίφαση ανησυχία για το μέλλον της «εθνικής οικονομίας», της «ευημερίας» των «ασθενέστερων στρωμάτων» και της «κοινωνικής συνοχής». Σ' όλη αυτή την αστική φιλολογία, όσον αφορά τη θεωρητική ανάλυση, πλεονάζουν οι «αοριστολογίες» και η «διαταξική ισοπέδωση» (όλοι ευθύνονται για την κρίση και έτσι όλοι πρέπει να συνεισφέρουν), ενώ όσον αφορά το «διά ταύτα» περισεύει η υποκρισία και ο φαρισαϊσμός αφού σχεδόν πάντα τα μέτρα που προτείνονται επιβαρύνουν μονομερώς τους εργαζόμενους μισθωτούς, τους υπαλλήλους και τους συνταξιούχους.

Στην ίδια λογική αλλά στα πλαίσια περισσότερο στρατηγικών και ουσιαστικών πολιτικών σχεδιασμών (προτάσεις Ε.Ε., ΔΝΤ, Παγκόσμιας Τράπεζας κ.λπ.) εκτός από τα αντιλαϊκά δημοσιονομικά μέτρα (φορολογία κ.λπ.) παρακολουθούμε την τρέχουσα περίοδο να γίνεται λόγος στην καθημερινή ειδησεογραφία για «μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας» (που εξαιτίας της κρισιμότητας της συγκυρίας και της ιδιαιτερότητας της ελληνικής οικονομίας πρέπει να επιταχυνθούν), «αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου», και κυρίως για «ιδιωτικοποιήσεις» στο όνομα της εφαρμογής των νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών που θα οδηγήσουν στην αντιμετώπιση της κρίσης. Σε τι συνίστανται λοιπόν αυτές οι αναδιαρθρώσεις, οι μεταρρυθμίσεις της εργασίας και οι ιδιωτικοποιήσεις; Ποιο είναι το περιεχόμενο τους και πώς σχετίζονται με τη συνεχιζόμενη οικονομική κρίση, την τεχνολογία, την εργασία και τις νεοφιλελεύθερες κρατικές πολιτικές; Πώς επηρεάζουν τις εργασιακές σχέσεις και κατ' επέκταση το συνολικό κοινωνικό status;

Στο παρόν άρθρο επιχειρούμε να απαντήσουμε διεξοδικά στα παραπάνω ερωτήματα. Μας ενδιαφέρει να αναδείξουμε τη βαθύτατα οικονομική και κοινωνική διάσταση των φαινομένων που πολλές φορές διαφεύγει από την προσοχή του δημοσιογραφικού λόγου. Επιπλέον, αναπτύσσουμε τη θεωρητική ανάλυση των αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου και τη μορφή που έλαβαν αυτές στο πλαίσιο της δομικής κρίσης της δεκαετίας του 1970, παρουσιάζουμε τα σημαντικότερα στοιχεία της νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής και επικεντρώνουμε την ανάλυσή μας στην οργανική σχέση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής με τη διαδικασία των αναδιαρθρώσεων. Τέλος, ερευνούμε τις επιπτώσεις των αναδιαρθρώσεων στις εργασιακές σχέσεις, την απασχόληση και την παραγωγικότητα της εργασίας στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας.

Στην τελευταία παράγραφο του άρθρου εκτός από τα γενικά συμπεράσματα της οικονομικής ανάλυσης παρουσιάζουμε τις επιπτώσεις των αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου και των μακροχρόνιων νεοφιλελεύθερων πολιτικών σε καθοριστικής σημασίας μακροοικονομικά μεγέθη του ελληνικού οικονομικού συστήματος.

1. Το περιεχόμενο των αναδιαρθρώσεων: αναδιοργάνωση της παραγωγής, «ευελιξία» στην αγορά εργασίας και ιδιωτικοποιήσεις

Δεν μπορεί να γίνει κατανοητή η διαδικασία των αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου αν πρωτίστως δεν ληφθεί υπόψη το φαινόμενο της κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος και η ειδική σχέση του με τον περιοδικό μετασχηματισμό της παραγωγικής διαδικασίας εντός πάντα του πεδίου των ευρύτερων παραγωγικών σχέσεων.

Όπως κάθε άλλη κρίση του καπιταλιστικού συστήματος στο παρελθόν έτσι και η κρίση της δεκαετίας του 1970 αποτέλεσε την αφετηρία για μια σειρά από καθοριστικής σημασίας μεταβολές στο χώρο της οικονομίας και της παραγωγής. Η αιτία του φαινομένου της κρίσης απορρέει από τη βασική αντίθεση παραγωγικών σχέσεων – παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, και εντοπίζεται, όσον αφορά τη λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, στην υπερσυσσώρευση του κεφαλαίου που προκάλεσε μείωση του παραγόμενου προϊόντος, συρρίκνωση των πωλήσεων, κάθετη πτώση της κερδοφορίας, φθίνουσες επενδύσεις, υποαπασχόληση του παραγωγικού δυναμικού, εκτεταμένες χρεοκοπίες εταιρειών, οικονομική δυσπραγία, και το χειρότερο απ' όλα ανεργία και κοινωνική εξαθλίωση. Οι εξελίξεις αυτές βέβαια δεν θα μπορούσαν να αποφευχθούν όπως νόμιζαν οι υποστηρικτές της κείνσιανης θεραπευτικής, γιατί η κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου δεν είναι ένα πρόβλημα τεχνοκρατικής φύσης αλλά μια σύμφυτη με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος διαδικασία. Η εγγενής κρίση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής λοιπόν κατέστησε επιτακτική μια νέας μορφής σύνθεση της τεχνολογίας των μέσων παραγωγής με την εργατική δύναμη προκειμένου αντιμετωπισθούν με κάθε κόστος οι παράγοντες που επιφέρουν μείωση του ποσοστού κέρδους και να αποκατασταθεί μακροπρόθεσμα η «φυσιολογική» κεφαλαιακή συσσώρευση.

Το πρώτο στάδιο της διαδικασίας υπέρβασης της κρίσης περιλαμβάνει τις «εγκαθαριστικές επιχειρήσεις του κεφαλαίου» (Μηλιός 1995) δηλαδή: χρεοκοπίες επιχειρήσεων, αναστολή επενδύσεων και παύση λειτουργίας μη παραγωγικών (για το κεφάλαιο) μονάδων γιατί η λειτουργία τους δεν ανταποκρίνεται σε ένα επαρκές μέσο ποσοστό κέρδους ικανό να εξασφαλίσει την απαιτούμενη για την αναπαραγωγή τους κεφαλαιακή συσσώρευση. Σ' αυτό το στάδιο η «εξυγίανση» των ανεπαρκώς αξιοποιούμενων μονάδων περιλαμβάνει και ειδικούς μετασχηματισμούς του κεφαλαίου (συνγυνέυσεις, εξαγορές, ενώσεις) που αποσκοπούν στην προστασία του από τις καταστροφικές συνέπειες της κρίσης, την ταχύτερη αποκατάσταση της αποτελεσματικότητάς του και την επανάκτηση ενός ικανοποιητικού επιπέδου κερδοφορίας.

Σ' ένα δεύτερο στάδιο αποτέλεσμα της κρίσης και μέσο για την υπέρβασή της είναι οι αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου που αναπτύσσονται στους παρακάτω δύο βασικούς άξονες:

α) *Αναδιοργάνωση της παραγωγής με καινοτομίες και νέες τεχνολογίες*

Το τεχνολογικό υπόδειγμα της μαζικής παραγωγής (φορντισμός), που βασίζεται στις αλυσίδες παραγωγής, την εξειδίκευση της εργασίας και τη μαζική κατανάλωση *εμπλουτίζεται* από νέα συστήματα παραγωγής (C.A.D, C.A.M, C.I.M, F.M.S¹, ευέλικτα συστήματα παραγωγής κ.λπ.) τα οποία ενσωματώνουν την πληροφορική και τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών και μειώνουν την αξία του πάγιου κεφαλαίου, αυξάνουν την παραγωγικότητα, μειώνουν το χρόνο ανακύκλωσης των προϊόντων και χαρακτηρίζονται από *προσαρμοστικότητα* στις μεταβολές της ζήτησης και *πολυλειτουργικότητα* (δηλαδή ικανότητα επιτέλεσης μεγάλου εύρους παραγωγικών εργασιών).

Οι νέες τεχνολογίες αναδιατάσσουν το χώρο της παραγωγής αλλά δεν υποκαθιστούν πλήρως το φορντισμό, ο οποίος παραμένει το κυρίαρχο τεχνολογικό υπόδειγμα ειδικά στις μαζικές αγορές και τις χώρες της περιφέρειας. Οι τεχνολογικές καινοτομίες ενσωματώνονται στο φορντισμό εμπλουτίζοντάς τον με νέα στοιχεία ή αναπτύσσονται παράλληλα με αυτόν αναβαθμίζοντας τελικά την παραγωγή σε ένα νέο επίπεδο σύνθεσης της τεχνολογίας με την εργασία (νεοτεύλορισμός).

Η αλλαγή της τεχνολογικής βάσης της παραγωγής όμως δημιουργεί νέες απαιτήσεις όσον αφορά τη συνάρθρωση της εργασίας με τα μέσα παραγωγής. Οι αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου έχουν ανάγκη τη συμμετοχή της εργασίας, την απόδοση υπευθυνότητας στους εργαζόμενους στα νέα σχήματα, τη συμμετοχή τους για την απόσπαση της μέγιστης δυνατής δημιουργικότητας, ενώ ταυτόχρονα πρέπει να αναζητηθούν νέοι τρόποι ελέγχου των νέων χαρακτηριστικών της εργατικής δύναμης. Οι προτεραιότητες αυτών των αναδιαρθρώσεων είναι: i) η ενσωμάτωση της μισθωτής εργασίας με έμφαση στην εκμετάλλευση των γνώσεων και της δημιουργικότητας της εργατικής δύναμης, ii) οι εργασιακές διαδικασίες και σχήματα οργάνωσης της εργασίας που αντί να στηρίζονται στον καταταγματισμό των καθηκόντων ανασυνθέτουν ολοκληρωμένες ενότητες αυτών με ευρύ φάσμα λειτουργιών και υπευθυνοτήτων, δημιουργώντας «ομάδες εργασίας», συντονισμένων εργατικών πρακτικών, iii) η καθοδήγηση των «ομάδων» εργασίας σε αυτοματοποιημένες γραμμές συναρμολόγησης, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται κάθε φορά η συνεχής ροή παραγωγής, iv) η αναδιάρθρωση των λειτουργιών επιτήρησης και ελέγχου, στην κατεύθυνση της αρχής της «αυτοπειθάρχησης» των ομάδων, τον έλεγχο μέσα από την ίδια την αυτονομία του, v) η μείωση στον ανώτερο βαθμό των εξόδων αποθήκευσης, απογραφών διατήρησης αποθεμάτων, μείωση κάθε είδους work in progress, διαχείριση των ροών και διαδρομών των υλικών μέσα από συστήματα «just in time» παραγωγής, vi) η αναζήτηση των ανώτερων βαθμών χρησιμοποίησης του σταθερού κεφαλαίου, των μίνιμουμ «νεκρών» χρόνων των μηχανών, των χρόνων επανεξοπλισμού και επαναρρύθμισης, και vii) η δημιουργία σταθερών και μόνιμων δικτύων υπεργολαβίας μεταξύ των προμηθευτών τμημάτων και ενδιάμεσων συστατικών,

στους οποίους στην ουσία ανατίθενται τμήματα των διαδικασιών παραγωγής (Τσεκούρας 1989).

Το σύνολο των χαρακτηριστικών των καπιταλιστικών σχέσεων μέσα από τις οποίες εντάσσεται η μισθωτή εργασία στο παραγωγικό σύστημα διατηρούνται και ταυτόχρονα αναπαράγονται με καινούργιες μορφές (Τσεκούρας 1989). Έτσι διαμορφώνονται τα επί μέρους οργανικά στοιχεία που συνθέτουν τον δεύτερο βασικό άξονα των αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου: τη διαχείριση της εργατικής δύναμης στην αγορά εργασίας.

β) «Ευελιξία» και μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας

Παρόλο που οι νέες τεχνολογίες προκαλούν ισχυρές εντυπώσεις όσον αφορά τις εξελίξεις στο χώρο της παραγωγής, δεν είναι αυτές ο σημαντικότερος στόχος των αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου. Κεντρική επιδίωξη των αναδιαρθρώσεων είναι η επιβολή νέων, αποτελεσματικότερων και περισσότερο κερδοφόρων μεθόδων αξιοποίησης και εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης στις νέες εκσυγχρονισμένες παραγωγικές διαδικασίες. Τον βασικότερο ρόλο για την επίτευξη αυτών των στόχων διαδραματίζουν η «ευελιξία» των μηχανολογικών διατάξεων και παράλληλα η «ευελιξία του εργατικού δυναμικού». *Η «ευελιξία» στην αγορά εργασίας καθίσταται ο εκ των ων ουκ άνευ στόχος των αναδιαρθρώσεων (και όπως θα δούμε παρακάτω και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών).*

Οι αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου επιβάλλουν μια διαφορετικού τύπου ενσωμάτωση της εργατικής δύναμης στην παραγωγή που περιλαμβάνει τόσο τα ποιοτικά όσο και τα ποσοτικά της χαρακτηριστικά. Σε γενικές γραμμές διακρίνονται δύο μορφές ευελιξίας που προωθούνται από τις επιχειρήσεις όσον αφορά την οργάνωση της εργασίας. Πρώτον, μια μορφή *αριθμητικής ευελιξίας*, που έγκειται στη δυνατότητα προσαρμογής του αριθμού των εργαζομένων στις διακυμάνσεις της ζήτησης, και δεύτερον μια μορφή *λειτουργικής ευελιξίας* που σημαίνει τη δυνατότητα της επιχείρησης να προσαρμόζει τα εργασιακά καθήκοντα του εργατικού δυναμικού σύμφωνα με τον μεταβαλλόμενο όγκο των εργασιών, τις μεθόδους παραγωγής και την τεχνολογία. Οι δύο αυτές μορφές ευελιξίας, η ποσοτική και η ποιοτική, συνδυάζονται με την επιδίωξη εκ μέρους των επιχειρήσεων για ελαχιστοποίηση του κόστους εργασίας, κυρίως του επιπέδου των αμοιβών (ευελιξία μισθού). Οι εργαζόμενοι, ανάλογα με το είδος της εργασίας τους και την κρισιμότητά της για τη λειτουργία της επιχείρησης, χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες: i) τους εργαζόμενους του «πυρήνα της επιχείρησης» που είναι προστατευμένοι από τις μεταβολές των συνθηκών της αγοράς, καλούνται να είναι «λειτουργικά ευέλικτοι» και επέχουν μια διάρκεια στην εργασιακή τους ένταξη, και ii) τους εργαζόμενους της «περιφέρειας της επιχείρησης» των οποίων το μέγεθος προσαρμόζεται στις μεταβολές της ζήτησης των προϊόντων (αριθμητική ευελιξία).

Αποτέλεσμα της αριθμητικής ευελιξίας είναι οι νέοι διαχωρισμοί της εργατικής δύναμης η οποία αξιοποιείται ανάλογα με τις μεταβολές της ζήτησης και εντάσσεται στις εξής κατηγορίες προσλειφθέντων: i) εργαζόμενοι με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, ii) με μερική απασχόληση, iii) με συμβάσεις αορίστου χρόνου, αλλά χωρίς να έχουν τα χαρακτηριστικά που αναφέρονται στον πυρήνα ενώ εμφανίζουν υψηλό ποσοστό απολύσεων – προσλήψεων, iv) με μορφές εργασίας job-sharing (διαμοιραζόμενη εργασία), v) επιδοτούμενοι από το Δημόσιο για την απόκτηση εργασιακής εμπειρίας ή τεχνικής κατάρτισης στο χώρο εργασίας (stage, προγράμματα απασχόλησης E.E.). Εκτός από τις παραπάνω κατηγορίες η επιχείρηση χρησιμοποιεί και έναν αριθμό εργαζομένων που δεν ανήκουν τυπικά στο δυναμικό της, όπως: i) εργαζόμενοι σε επιχειρήσεις που συνδέονται με συμβάσεις υπεργολαβίας με την ευέλικτη επιχείρηση, ii) αυτοαπασχολούμενοι, που μειώνουν το έμμεσο μισθολογικό κόστος (χωρίς ασφάλιση, άδειες, κ.λπ.), και iii) προσωρινοί εργαζόμενοι που διατίθενται μέσω πρακτορείων εργασίας (κυρίως βοηθητικό προσωπικό με καθήκοντα καθαρισμού φύλαξης κ.λπ.) (Atkinson 1986).

Παρόμοιες με τις προαναφερόμενες, δέσμες πολυδιαχωρισμών αναπαράγονται μέσα από τη διαχείριση του μισθού, την αποδυνάμωση των συλλογικών συμβάσεων-διαπραγματεύσεων και τα εξατομικευμένα συστήματα πληρωμών (συμβόλαια). Τα ευέλικτα συστήματα πληρωμής πρέπει να εξυπηρετούν τις ανάγκες της αναδιοργάνωσης της εργασίας. Ταυτόχρονα προμοδοτείται το σπάσιμο των εμποδίων των συλλογικών διαπραγματεύσεων και προωθείται η ατομική διαπραγμάτευση του μισθού, η αξιολόγηση από τη διοίκηση της προσπάθειας του εργαζόμενου και ο επιλεκτικός καθορισμός του βασικού μισθού ή των ειδικών επιδομάτων.

Από παντού αναδεικνύεται μια κεντρική στρατηγική για το κεφάλαιο απέναντι στις διευρυμένες ανάγκες για πειθαρχηση και θετική ενσωμάτωση της εργασίας, απαιτούνται νέοι και αποτελεσματικοί μηχανισμοί ελέγχου της. Η συγκρότησή τους ανατίθεται κυρίως στο βάθμα των δομικών διαχωρισμών μέσα στην εργατική τάξη, στην πόλωση των ανταγωνισμών και των αντιφάσεων που οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις αναπαράγουν αδιάκοπα στο εσωτερικό της. Το πολιτικό επιστέγασμα αυτής της στρατηγικής συμπυκνώνεται στις πεποιθήσεις και τα προγράμματα των νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Στις επόμενες παραγράφους αναδεικνύεται η ισχυρή σχέση του νεοφιλελευθερισμού με τις αναδιαρθρώσεις.

2. Αναδιάρθρωση του κεφαλαίου και νεοφιλελεύθερες πολιτικές

Κομβικό σημείο της αντιμετώπισης της κρίσης για το κεφάλαιο όπως διαπιστώσαμε παραπάνω είναι αναμφισβήτητα η διαχείριση της εργατικής δύναμης και η αποτελεσματική ενσωμάτωσή της στην παραγωγική διαδικασία. Η κρίση αυτή καθ'

αυτή διαταράσσει τις προϋπάρχουσες οικονομικές ισορροπίες, διακόπτει την αναπαραγωγή του κεφαλαίου, τη συσσώρευση, και τη δυνατότητα αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, δημιουργεί ανεργία και κοινωνική εξαθλίωση και εντέλει επαναφέρει στο προσκήνιο τα ζητήματα της οργάνωσης των παραγωγικών σχέσεων, του κοινωνικού ελέγχου και της διαχείρισης της παραγωγής.

Οι εξελίξεις στην παραγωγή και την οικονομία δεν επιβάλλουν μονοσήμαντα τις μεταβολές της εργασιακής διαδικασίας. Η αρνητική έκβαση της ταξικής πάλης τη δεκαετία του 1980 είχε ως αποτέλεσμα την υπερίσχυση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που έκτοτε αποτελούν το πολιτικοϊδεολογικό εποικοδόμημα των αναδιαρθρώσεων, με άλλα λόγια το κοινωνικοοικονομικό τους πλαίσιο. Οι βασικές πεποιθήσεις του νεοφιλελευθερισμού περιλαμβάνουν τις εξής προτάσεις οικονομικής πολιτικής: 1) Οι ανταγωνιστικές αγορές με τη φιλοσοφία, τη λογική και τους μηχανισμούς που τις διέπουν, αποτελούν τη βέλτιστη οικονομική οργάνωση για την επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας. Κάθε παράγοντας που συμβάλλει στην απορρύθμιση της αγοράς εργασίας πρέπει να περιορίζεται (π.χ. προτείνονται μέτρα όπως μείωση των επιδομάτων ανεργίας, μείωση του ελάχιστου μισθού, μείωση της δύναμης των εργατικών ενώσεων κ.ά.). 2) Η οικονομική δραστηριότητα του κράτους θεωρείται επιζήμια και αναποτελεσματική γιατί υπονομεύει τις αγορές μέσω των επιδομάτων ανεργίας και την επιχειρηματική δράση των δημοσίων υπηρεσιών. Κατά συνέπεια πρέπει να περιοριστεί στο ελάχιστο δυνατό. 3) Η δημοσιονομική πολιτική του κράτους θεωρείται αναποτελεσματική γιατί δεν επιφέρει καμία μεταβολή στις πραγματικές μεταβλητές της οικονομίας και δεν μπορεί να αναθερμάνει την οικονομική δραστηριότητα. 4) Οι ιδιωτικοποιήσεις κρατικών εταιρειών άρουν τις ακαμψίες στις αγορές, περιορίζουν την αρνητική παρέμβαση του κράτους και συμβάλλουν στην αποκατάσταση της οικονομικής ισορροπίας. 5) Η οικονομική δραστηριότητα του κράτους πρέπει να οριοθετείται στον ελάχιστο δυνατό οικονομικό χώρο και να αφορά έναν ρυθμιστικό-εποπτικό των επί μέρους οικονομικών παραγόντων ρόλο. 6) Μακροπρόθεσμος στόχος της οικονομικής πολιτικής είναι η πραγμάτωση συνθηκών πλήρους ανταγωνισμού στις αγορές μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η μείωση των τιμών και ο καλύτερος δυνατός συνδυασμός των παραγωγικών συντελεστών (εργαζόμενοι, επιχειρήσεις, τεχνολογικά μέσα). Έτσι, σύμφωνα με το νεοφιλελευθερισμό, μπορεί να επιτευχθεί η βελτιστοποίηση της ανάπτυξης και η ευημερία των οικονομούντων πολιτών.

Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές έτσι όπως εφαρμόστηκαν τη δεκαετία του 1970 στην περίπτωση της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών αφορούσαν κυρίως την απελευθέρωση των αγορών, τις ιδιωτικοποιήσεις δημοσίων επιχειρήσεων, την καθήλωση των μισθών, τη ραγδαία αύξηση της ανεργίας και των ευέλικτων και εν πολλοίς επισφαλών μορφών απασχόλησης, τη συνεχή απαξίωση κεφαλαίου (σχετική αποβιομηχάνιση) με τη μεταφορά βιομηχανικών μονάδων στις περιφερειακές

φθηνού εργατικού κόστους οικονομίες και την προσαρμογή της κοινωνικής ζήτησης στις νέες οικονομικές συνθήκες. Στις επόμενες παραγράφους παρουσιάζουμε την αναδιάρθρωση του κεφαλαίου σε συνάρτηση με τις κρατικές πολιτικές και την τεχνολογία στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας.

3. Νεοφιλελεύθερες κρατικές πολιτικές και αναδιάρθρωση στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας.

Η κρίση υπερσυσσώρευσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής επηρεάζει μεν καταλυτικά τις εθνικές οικονομίες στο πλαίσιο της απελευθέρωσης των αγορών, της αυξανόμενης διεθνοποίησης του κεφαλαίου και της ενίσχυσης των διεθνικών σχέσεων και συναλλαγών, αλλά η έκταση και η ένταση των συμπτωμάτων και των επιπτώσεων της εξαρτώνται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις ιδιομορφίες του εκάστοτε εθνικού οικονομικού συστήματος. Ανάλογα με τη βαθμίδα ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας, τη θέση της στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, την ισχύ της στο πεδίο των διεθνών ιμπεριαλιστικών σχέσεων και το βαθμό ενσωμάτωσης στο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα καθορίζεται η χρονική εξέλιξη, το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά της κρίσης σε αυτήν.

Δύο επιπλέον παράγοντες του διεθνούς οικονομικού συστήματος που παρουσίασαν ραγδαία εξέλιξη τις τελευταίες δεκαετίες έχουν σημαντικότερη επίδραση στη διαδικασία ανάπτυξης της κρίσης: α) η αλματώδης μεγέθυνση του χρηματοπιστωτικού συστήματος που αύξησε κατακόρυφα την ταχύτητα διακίνησης των κεφαλαίων σε παγκόσμιο επίπεδο και επομένως την ανακατανομή της υπεραξίας που δημιουργείται στην πραγματική οικονομία, και β) η εκθετική ανάπτυξη των πολυεθνικών μονοπωλιακών εταιρειών που ενισχύθηκαν κατακόρυφα από την πλήρη απελευθέρωση των αγορών προϊόντων, εργασίας και κεφαλαίου.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι ιδιομορφίες κάθε εθνικού συστήματος σε περιόδους δομικής κρίσης επηρεάζουν καταλυτικά το είδος και το περιεχόμενο των αναδιαρθρώσεων που εφαρμόζονται σε αυτό προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ύφεση και να αποκατασταθεί η διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου. Έτσι, διαφορετικά επηρεάζεται από την κρίση μια οικονομία εντάσεως κεφαλαίου² από μια οικονομία εντάσεως εργασίας. Διαφορετικού τύπου αναδιαρθρώσεις εφαρμόζονται στις εθνικές οικονομίες εντάσεως εργασίας απ' αυτές που απαιτούνται όταν η οικονομία είναι εντάσεως κεφαλαίου. Σε κάθε περίπτωση καθοριστικό ρόλο για το περιεχόμενο και τις προτεραιότητες των αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου διαδραματίζουν, όπως προαναφέραμε, οι ιδιομορφίες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εθνικού οικονομικού συστήματος.

Ακολουθώντας με χρονική υστέρηση τις ανεπτυγμένες οικονομίες των Δυτικών

κρατών, η ελληνική οικονομία (εντάσεως εργασίας) περιέρχεται σταδιακά σε κατάσταση χρόνιας οικονομικής κρίσης υπερσυσσώρευσης στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Κατακόρυφη μείωση των κερδών και πτώση των επενδύσεων, αύξηση της ανεργίας, μείωση της ζήτησης, διογκωμένα δημοσιονομικά ελλείμματα, περικοπές στις δαπάνες, αύξηση των τιμών και του πληθωρισμού, παύση λειτουργίας βιομηχανικών μονάδων και εντέλει οικονομική δυσπραγία και στασιμότητα συνθέτουν το νέο οικονομικό τοπίο. Τα φαινόμενα αυτά μαζί με τις επισφαλείς προσδοκίες για μακροχρόνια ανάκαμψη που προκάλεσε η κρίση οδηγούν σε μείωση του ρυθμού παραγωγής προϊόντος και του ρυθμού συσσώρευσης κεφαλαίου. Τα συμπτώματα αυτά καθιστούν πλέον αδιαμφισβήτητο το γεγονός της κρίσης υπερσυσσώρευσης στην ελληνική οικονομική πραγματικότητα.

Αν εξαιρέσουμε την περίοδο 1981-1985, (στην οποία μια πλεονασματική-επекτατική δημοσιονομική πολιτική υπερχρέωσε τον κρατικό προϋπολογισμό σε συνθήκες μηδενικής παραγωγικότητας) κάθε στάδιο (ύφεση – προσωρινή ανάκαμψη) της υπέρπρουςας κρίσης στην ελληνική οικονομία, η οποία ακολουθεί έναν δεδομένο και σχεδόν προβλέψιμο κύκλο, τροφοδοτεί και τροφοδοτείται, ενισχύει και ενισχύεται από τις αντίστοιχες και αλληλένδετες με αυτό νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές.

Παρ' όλες τις διακηρύξεις και τις εκάστοτε μικροδιαφοροποιήσεις οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές εφαρμόζονται με συστηματική συνέπεια από τις κυβερνήσεις που εναλλάσσονται μετά το 1985. Στις πολιτικές αυτές ενσταλάζονται οι νομικές και θεσμικές απαιτήσεις των επιχειρήσεων, των κεφαλαιούχων και των επενδυτών, που επιδιώκουν την προς όφελός τους αντιμετώπιση της δομικής κρίσης. Με άλλα λόγια, οι οικονομικές πολιτικές που εφαρμόζονται σε κάθε διαφορετικό στάδιο της κρίσης από το 1985 και έκτοτε δεν είναι τίποτα λιγότερο και τίποτα περισσότερο από την εφαρμογή και υλοποίηση της απαραίτητης για την εξυπηρέτηση των οικονομικών επιδιώξεων των μεγαλοεπιχειρηματιών και του κεφαλαίου κρατικής νομοθεσίας.

Επιπλέον, τα νεοφιλελεύθερα οικονομικά μέτρα που λαμβάνονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα, όπως θα δούμε παρακάτω, αποκτούν ισχύ καταναγκαστικών νόμων οι οποίοι εξυπηρετούν την ανάπτυξη της διαδικασίας της κεφαλαιακής συσσώρευσης όσον αφορά την οικονομική της διάσταση (κερδοφορία), χωρίς όμως να εξαλείφουν τις βασικές της αντιθέσεις (κεφάλαιο – εργασία) που δημιουργούν και ανατροφοδοτούν την κρίση. Έτσι, στην ανάλυση της σχέσης των αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου με την κρίση και το νεοφιλελευθερισμό, δεν πρέπει να παροράμε το γεγονός ότι η οικονομική κρίση δημιουργεί συνθήκες απαξίωσης και υποβάθμισης του κεφαλαίου και του εργατικού δυναμικού απ' τη μία πλευρά, απ' την άλλη πλευρά όμως προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες για περισσότερη κερδοφορία στις ισχυρότερες μερίδες των εναπομεινάντων κεφαλαίων. Η ανάπτυξη της κεφαλαια-

κής συσσώρευσης υπό συνθήκες κρίσης αναπαράγει σε ένα ανώτερο επίπεδο τις αντιθέσεις που εγγενώς χαρακτηρίζουν την εν λόγω διαδικασία. Κατά συνέπεια, σε κυρίαρχη στρατηγική του κεφαλαίου και κατ' επέκταση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στη δεδομένη συγκυρία μετατρέπεται η μετακύλιση του κόστους της κρίσης, άμεσα ή έμμεσα, στους μισθούς, τις αποδοχές και το βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων. Τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας απεικονίζονται ανάγλυφα στην όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων, τη ραγδαία αύξηση της ανεργίας, την κατακόρυφη αύξηση των ανισοτήτων και την κοινωνική πώλωση. Τα συμπτώματα αυτά επιβεβαιώνουν με αδιαμφισβήτητη ακρίβεια ότι οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές όχι μόνο δεν αμβλύνουν τις κοινωνικές διαφορές και δεν αποσοβούν την κρίση, αλλά αντιθέτως επιτείνουν τις κοινωνικές αντιθέσεις, επιδεινώνοντας συνάμα απόλυτα τις συνθήκες διαβίωσης των μισθωτών.

Οι σημαντικότερες τομές της κυβερνητικής νομοθεσίας που εκπορεύεται από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές μετά την περίοδο 1981-1985 είναι οι εξής:

A) Περίοδος 1985-1990. Σταθεροποιητικό οικονομικό πρόγραμμα: λιτότητα (πάγωμα μισθών και συντάξεων), ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων επιχειρήσεων, κατάργηση του μέτρου της υποτίμησης για την ενίσχυση των εξαγωγών (σκληρή δραχμή), σταδιακή συρρίκνωση του επιχειρηματικού-αναπτυξιακού ρόλου του δημοσίου τομέα, περιορισμός της δράσης του οπουδήποτε δεν δημιουργούνται συνθήκες κερδοφορίας για το κεφάλαιο, αυξήσεις τιμών, πληθωρισμός. *B) Περίοδος 1990-1993:* συστηματική εισαγωγή και υλοποίηση νεοφιλελεύθερων οικονομικών μέτρων όπως: i) ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων εταιρειών, ii) ασφαλιστικές μεταρρυθμίσεις με στόχο τη μείωση των συντάξεων, τις αυξήσεις των εισφορών των εργαζομένων, τη μείωση των εισφορών των εργοδοτών, την αύξηση του εργάσιμου χρόνου, iii) ραγδαίες περικοπές των παροχών του κοινωνικού κράτους – περικοπές δημοσίων δαπανών – αύξηση της φορολογίας, iv) απορρύθμιση και απαξίωση της εργατικής νομοθεσίας. *Γ) Περίοδος 1996-2006:* συστηματική εισαγωγή και υλοποίηση νεοφιλελεύθερων οικονομικών μέτρων παράλληλα με τη νομική θεμελίωση της «ευελιξίας» και της απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας· εκτεταμένη νομοθέτηση με στόχο την παγίωση των νεοφιλελεύθερων μέτρων μέσω ολόκληρης σειράς διαδοχικών νομοθετικών ρυθμίσεων που εισάγουν και καθιερώνουν την «ευελιξία» στην αγορά εργασίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε το νόμο 2639/1998, που διεύρυνε τις ελαστικές σχέσεις απασχόλησης, το νόμο 2956/2001 για τις ιδιωτικές εταιρείες προσωρινής απασχόλησης - Ε.Π.Α., για το δανεισμό και την ενοικίαση των εργαζομένων, το νόμο 3144/2003, για τα ιδιωτικά γραφεία συμβούλων εργασίας (Ι.Γ.Σ.Ε.) και τις εταιρείες προσωρινής απασχόλησης (Ε.Π.Α.), το νόμο 3174/2003 που ενίσχυσε και διεύρυνε τη μερική απασχόληση στον δημόσιο τομέα και τέλος το νόμο 3429/2005 για την κατάργηση της μονιμότητας των νέων υπαλλήλων του δημοσίου τομέα και τις αλλαγές της εργασιακής και ασφαλιστικής νομοθεσίας.

Η δέσμη των παραπάνω νόμων συγκροτεί την πεμπτουσία των νεοφιλελεύθερων νομοθετικών ρυθμίσεων όσον αφορά την αγορά εργασίας και τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Κομβικό σημείο είναι ότι τα νομοθετικά αυτά μέτρα δεν ρύθμιζαν την προηγούμενη κατάσταση αλλά δημιούργησαν μια νέα αγορά που αντιστοιχεί στα χαρακτηριστικά της εργατικής δύναμης έτσι όπως αυτή θα εξυπηρετούσε με ιδανικό τρόπο τις αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου. Ουσιαστικά πρόκειται για την κατακερματισμένη αγορά εργασίας με τους πολυδιαχωρισμούς που αντιστοιχούν στην «ευέλικτη» επιχείρηση που περιγράψαμε παραπάνω.

Εκτός βέβαια από τις μεγάλες και «ευέλικτες» επιχειρήσεις, επωφελημένες από τη νέα κατάσταση που διαμορφώνεται με την κατακερματισμένη αγορά εργασίας είναι και όλες οι υπόλοιπες (μικρομεσαίες), που στην περίπτωση μιας περιφερειακής χώρας όπως η Ελλάδα αναλογούν σε μεγάλο ποσοστό του παραγωγικού δυναμικού της οικονομίας. [Γενικά, η αναδιοργάνωση της εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης στην παραγωγή είναι η βασική δύναμη που καθορίζει το περιεχόμενο των καταμήσεων της εργατικής δύναμης στην αγορά εργασίας με οποιοδήποτε εξειδικευμένο σύστημα και αν λειτουργούν οι επιχειρήσεις (ευέλικτες ή μη)].

Ειδικά την τελευταία περίοδο 1996-2006 εκτός από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που στήριξαν συστηματικά τις καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις σημαντική υπήρξε σ' αυτόν τον τομέα και η επίδραση της ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη ζώνη του ευρώ.

Με την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση η κεντρική ελληνική κυβέρνηση απεμπόλησε εκούσια αρκετά από τα μέσα της δημοσιονομικής πολιτικής που είχε στη διάθεση της, είτε για να παρεμβαίνει ρυθμιστικά είτε για να διαφοροποιεί τη θέση της εθνικής οικονομίας έναντι των ανταγωνιστικών οικονομιών. Περαιτέρω, η αναδιάρθρωση προς όφελος του κεφαλαίου που υπαγορεύεται από την Ε.Ε. με τη σύμπνοια και την απόλυτη συναίνεση των ελληνικών κυβερνήσεων μετατρέπεται σε οργανικό τμήμα του ελληνικού οικονομικού συστήματος. Απ' αυτήν τη σκοπιά εξυπηρετούνται ακόμη περισσότερο οι οικονομικές επιδιώξεις των ανεπτυγμένων χωρών της Ε.Ε., ενισχύεται και εμβαθύνεται η ανισόμετρη ανάπτυξη, παγιώνεται η υποβάθμιση των χωρών της περιφέρειας, επιτείνονται οι κλαδικές ανισορροπίες στις εθνικές οικονομίες των χωρών αυτών, ενισχύεται η υποβάθμισή τους στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, αυξάνει το χάσμα με τις ισχυρές οικονομίες και παρατηρείται απόκλιση μεγεθών στην πλειονότητα των μακροοικονομικών δεικτών. Ανάλογα με την οικονομική συγκυρία παρατηρούνται αποκλίσεις ακόμα και στα γνωστά κριτήρια σύγκλισης (π.χ. ελλείμματα, πληθωρισμός κ.ά.).

Από την παρουσίαση των σημαντικότερων μέτρων των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που εφαρμόστηκαν την τελευταία δεκαετία στην ελληνική οικονομία και αφορούν άμεσα την αναδιάρθρωση του κεφαλαίου εξάγεται το συμπέρασμα ότι η συντριπτική πλειονότητα των αναδιαρθρώσεων εντάσσεται στις διαδικασίες των

ιδιωτικοποιήσεων και των απορρυθμίσεων της αγοράς εργασίας με επακόλουθο την απαίτηση από την πλευρά του κεφαλαίου για τη θεσμική και κυρίως νομική κατοχύρωση της «ευέλικτης» εργασίας. Ως αποτέλεσμα αλλά και λειτουργική αναγκαιότητα των αναδιαρθρώσεων λοιπόν προέκυψαν οι βασικοί άξονες των νεοφιλελεύθερων κρατικών πολιτικών που συνίστανται στην ιδιωτικοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών και αγαθών και στην ενίσχυση των ευέλικτων μορφών εργασίας μέσω της νομιμοποίησής τους.

Αυτές οι επιλογές δεν απορρέουν από μια επιστημονική ανάλυση της μακροπρόθεσμης αναπτυξιακής διαδικασίας, δεν άλλαξαν τον αναπτυξιακό προσανατολισμό της ελληνικής οικονομίας και, εκτός αυτών, δεν είναι καθόλου τυχαίες. Εκπορεύονται από τις ανάγκες συσσώρευσης, αναπαραγωγής και κερδοφορίας του κεφαλαίου. Προσιδιάζουν στα ιστορικά διαμορφωμένα δομικά στοιχεία της ελληνικής παραγωγής, η οποία αναπτύχθηκε άναρχα γύρω από συγκεκριμένους κλάδους (υπηρεσίες, διαμετακομιστικό εμπόριο, τουρισμός) και δεν απέκτησε ποτέ ισχυρή παραγωγική βάση. Ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του κεφαλαίου για την αποτελεσματική εκμετάλλευση της εργασίας, τη μείωση των νεκρών χρόνων, τη μείωση του κόστους του μεταβλητού κεφαλαίου και την προσαρμογή του εργατικού κόστους στις μεταβολές της ζήτησης. Προσαρμόζονται επίσης επιλεκτικά στην ενίσχυση του κλάδου των υπηρεσιών με μια απελευθερωμένη, δηλαδή ανεξέλεγκτη, αγορά εργασίας και συναρθρώνονται αποτελεσματικά με το κεφάλαιο και τις επιχειρήσεις στην αξιοποίηση-εκμετάλλευση του συνόλου των νέων κατηγοριών της εργατικής δύναμης που με τις εκάστοτε κυβερνητικές πρωτοβουλίες θεσμοθετούνται και παγιώνονται.

Καταδεικνύουν τέλος τον πρόχειρο, μυωπικό και κερδοσκοπικού χαρακτήρα σχεδιασμό των βραχυπρόθεσμων σχεδίων των ελληνικών κυβερνήσεων που εξυπηρετούν πρόσκαιρο και κερδοσκοπικού χαρακτήρα σκοπιμότητες αλλά εγκαταλείπουν το μέλλον της οικονομίας όπως ακριβώς είχε εγκαταλειφθεί στο παρελθόν το παρόν της. Στην επόμενη και τελευταία παράγραφο παρουσιάζουμε τις επιπτώσεις των αναδιαρθρώσεων και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στην ελληνική οικονομία και καταλήγουμε σε συγκεκριμένα συμπεράσματα.

4. Επιπτώσεις και συμπεράσματα από την εφαρμογή των αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία

Σε αντίθεση με τις εντυπώσεις που δημιουργούνται από προπαγανδιστικά ιδεολογήματα και πολιτικές σκοπιμότητες όσον αφορά την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, τα τελευταία χρόνια οι αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου προσαρμόστηκαν στα ειδικά χαρακτηριστικά του ελληνικού καπιταλισμού, χωρίς να επηρεά-

σουν αναπτυξιακά την παραγωγική βάση της χώρας. Αντιθέτως, ενίσχυσαν το διαχρονικό διαρθρωτικό πρόβλημα της οικονομίας, το πρόβλημα της ισόρροπης και εναρμονισμένης ανάπτυξης των διαφόρων τομέων, με αποτέλεσμα να γιγαντωθούν οι στρεβλώσεις, οι ασυμμετρίες, οι ανισοροπίες και οι αδυναμίες του οικονομικού συστήματος.

Το μεγαλύτερο μέρος των αναδιαρθρώσεων αφορούσε την αναδιοργάνωση της εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης με τους νέους όρους που επέβαλλε η κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου αλλά και υπό την επίδραση μιας σειράς καθοριστικών παραγόντων όπως η μείωση των τιμών των εισαγόμενων καταναλωτικών και τεχνολογικών προϊόντων εξαιτίας της ενσωμάτωσης νέων οικονομιών (Κίνα, Ινδία, κ.λπ.) χαμηλού εργατικού κόστους (συμπίεση μισθών) στο διεθνές οικονομικό σύστημα, το μεγάλο κύμα των μεταναστών (χαμηλού κόστους «απροστάτευτο» εργατικό δυναμικό) από τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, η ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ο.Ν.Ε., οι νέες τεχνολογίες, ο προϋπάρχον διεθνής καταμερισμός της εργασίας και, τέλος, η πολύπλευρη εξάρτηση της οικονομίας από τις διεθνείς κεφαλαιακές σχέσεις και συναλλαγές.

Έτσι, συνειδητή επιλογή όλων ανεξαιρέτως των κυβερνητικών πολιτικών ήταν η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων προγραμμάτων που προσανατολίστηκαν σε δύο βασικούς άξονες: α) στην απελευθέρωση των αγορών και τη νομιμοποίηση των «ευέλικτων» μορφών εργασίας, και β) στις ιδιωτικοποιήσεις και ποικιλόμορφες εκχωρήσεις (βλ. Σ.Δ.Ι.Τ.³) κρατικών επιχειρήσεων στον ιδιωτικό τομέα που αναδεικνύονται σε αιχμή του δόρατος των αναδιαρθρώσεων.

Η σταδιακή απελευθέρωση της αγοράς εργασίας πραγματοποιήθηκε παράλληλα με τη σχετική αύξηση των πραγματικών μισθών, που όμως υπολείπεται των αυξήσεων της παραγωγικότητας της εργασίας προκαλώντας έτσι την αισθητή μείωση του μεριδίου της εργασίας στο παραγόμενο προϊόν. Το μερίδιο της εργασίας είναι το ποσοστό εκείνο του προϊόντος που ιδιοποιούνται οι εργαζόμενοι (πριν από τις αναδιανεμητικές επιπτώσεις των κρατικών πολιτικών) και αποτελεί για το λόγο αυτόν ένα δείκτη του βαθμού εκμετάλλευσης, αφού το υπόλοιπο προϊόν μετατρέπεται σε εισόδημα του κεφαλαίου και της ιδιοκτησίας γενικότερα. Η ποσοστιαία μείωση του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν υποδηλώνει μια ανάλογη αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας. Από τη διαχρονική μεταβολή του εν λόγω μεγέθους μπορούμε να συνάγουμε σημαντικά συμπεράσματα όσον αφορά την συσσώρευση του κεφαλαίου, την αξιοποίηση, και την κερδοφορία του.

Για τη στατιστική και διαχρονική ανάλυση των ποσοστιαίων μεταβολών του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν διακρίνουμε τρεις περιόδους εφαρμογής των νεοφιλελεύθερων κρατικών πολιτικών: 1985-1990, 1990-1993 και 1993-2006. Σε κάθε περίοδο υπολογίζουμε κατά μέσο όρο το ποσοστό του μεριδίου της εργασίας στον κατεξοχήν αντιπροσωπευτικό τομέα της ελληνικής οικονομίας, τον επιχειρη-

ματικό τομέα. Τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης όσον αφορά το μερίδιο της εργασίας στο καθαρό προϊόν (μέσος όρος) ανά περίοδο ήταν τα εξής: 1980-85: 58%, 1985-1990: 56%, 1990-1993: 52% και 1993-2006: 44%⁴.

Από την ανάλυση των στατιστικών δεδομένων καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα: α) η διαχρονική ετήσια μεταβολή του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν ήταν πτωτική επί 25 έτη. Από ποσοστό 58% επί του προϊόντος που ήταν το 1980 μειώθηκε σταδιακά στο 44% το 2006 (συνολική μείωση -14%). β) Το μερίδιο της εργασίας στον επιχειρηματικό τομέα της ελληνικής οικονομίας υποχώρησε μόνο ελαφρά από 58% κατά μέσο όρο το 1980-85 στο 56% το 1985-1990, ενώ η μείωση ήταν ακόμη μεγαλύτερη, στη δεύτερη περίπτωση, από 56% το 1985-1990 σε 52% κατά μέσο όρο την περίοδο 1990-1993. Ωστόσο, η μεγαλύτερη και πιο εντυπωσιακή μείωση του μεριδίου της εργασίας στο παραγόμενο προϊόν πραγματοποιήθηκε την τρίτη περίοδο 1993-2006: από 52% που ήταν κατά μέσο όρο την περίοδο 1990-1993 μειώθηκε σε 44% κατά μέσο όρο την περίοδο 1993-2006. Μέσα σε δέκα χρόνια το μερίδιο της εργασίας μειώθηκε κατά 8 εκατοστιαίες μονάδες (από 52% σε 44%), πολύ περισσότερο δηλαδή απ' όσο μειώθηκε κατά τη μετάβαση από την περίοδο 1980-1985 στην περίοδο 1990-1993. Η ραγδαία πτωτική μεταβολή της τελευταίας περιόδου οφείλεται αφενός μεν στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας που ήταν μεγαλύτερη από τη διατηρηθείσα σε χαμηλά επίπεδα σχετική αύξηση των μισθών, αφετέρου δε και κατά κύριο λόγο στην αύξηση του ποσοστού της απόλυτης υπεραξίας (εκτατική παραγωγικότητα) που προήλθε από την υπερεκμετάλλευση της εργατικής δύναμης μέσω της επιβολής των «ευέλκτων» και «επισηφιών» μορφών εργασίας.

Τα παραπάνω συμπεράσματα ενισχύονται και από την ανάλυση της μεταβολής του πραγματικού ανά μονάδα εργατικού κόστους την ίδια περίοδο (1991-2005) που μειώθηκε κατά -11%. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει επιπρόσθετα ότι η βασική πηγή κερδοφορίας του κεφαλαίου ήταν η υπερεκμετάλλευση της εργατικής δύναμης στην «ευέλκτη» και «κατακερματισμένη» αγορά εργασίας.

Ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ την περίοδο 1996-2006 διατηρήθηκε σε σχετικά υψηλό επίπεδο σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και σε απόλυτες τιμές, και η τιμή του κυμάνθηκε από +2% το 1996 στο +4,2% το 2004 και +3,0% το 2006. Παράλληλα με το ΑΕΠ σημαντική αύξηση παρουσίασε και ο ρυθμός μεταβολής της συνολικής παραγωγικότητας. Πιο συγκεκριμένα, κατά το 2006 το επίπεδο της παραγωγικότητας στην Ελλάδα είχε ανέλθει έναντι του έτους 2000 περίπου κατά 12% περισσότερο από την Ε.Ε.-15, κατά 10% από τις 23 ανεπτυγμένες χώρες και κατά 7% περίπου από τις 35 πιο ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη. Η συνολική αθροιστική αύξηση της παραγωγικότητας την περίοδο 1993-2006 ανήλθε σε 9,8% επί της αρχικής τιμής.

Προκειμένου να εξετάσουμε πιο αναλυτικά τους παράγοντες που συνέβαλλαν

στην αύξηση της συσσώρευσης (προϊόν), της κερδοφορίας και της παραγωγικότητας, μπορούμε να αναλύσουμε τη συνολική παραγωγικότητα σε εκτατική παραγωγικότητα (παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο) και εντατική παραγωγικότητα (παραγωγικότητα ανά ώρα)⁵. Η παραγοντική ανάλυση της παραγωγικότητας μάς παρέχει μια ολοκληρωμένη εικόνα για το περιεχόμενο των αναδιαρθρώσεων στην ελληνική οικονομία. Επιπλέον, η ανάλυση τού εν λόγω μεγέθους και οι μεταβολές του μας παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την αναλογία απόλυτης/σχετικής υπεραξίας που δημιουργείται στην παραγωγική διαδικασία, τις επιπτώσεις της αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου στις εργασιακές σχέσεις και τις συνθήκες εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης.

Καθ' όλη την περίοδο 1993-2004 η εκτατική παραγωγικότητα διατηρήθηκε σε σχετικά υψηλό επίπεδο σε σχέση με τον μέσο όρο των χωρών της Ε.Ε. και αυξήθηκε από 93,2 ως προς τον μέσο όρο το 1993 σε 93,8 το 2004. Την ίδια περίοδο, σε αντίθεση με την εκτατική παραγωγικότητα η εντατική παραγωγικότητα διατηρήθηκε σταθερά σε χαμηλό επίπεδο σε σχέση με τον μέσο όρο της Ε.Ε. και κυμάνθηκε από 63,7 του μέσου όρου το 1993 σε 64 το 2004. Διαφορετικές ήταν οι εξελίξεις των δύο μεγεθών, αν εξετασθούν οι ρυθμοί μεταβολής τους στο ίδιο χρονικό διάστημα.

Ο ρυθμός μεταβολής της εντατικής παραγωγικότητας παρουσίασε σχετικά αξιοσημείωτη αύξηση την τελευταία δεκαετία λόγω της εισαγωγής των νέων τεχνολογιών στην παραγωγή που αυξάνουν την παραγωγικότητα ανά ώρα και μειώνουν το μοναδιαίο κόστος ανά προϊόν. Έτσι, από το 62% του κοινοτικού (Ε.Ε.) μέσου όρου το 1996 αυξήθηκε στο 71% το 2008, παρουσιάζοντας δηλαδή μια αύξηση της τάξης του 9%. Η αύξηση αυτή όμως δεν υποδηλώνει μια μεταβολή της αναλογίας των παραγωγικών επενδύσεων (πάγιο κεφάλαιο, μηχανές) στο σύνολο του επενδυμένου κεφαλαίου γιατί το ποσοστό των επενδύσεων αυτών παραμένει χαμηλά σε απόλυτες τιμές και η αναλογία του με το συνολικό επενδυμένο κεφάλαιο δεν μεταβλήθηκε. Παράλληλα, την τελευταία δεκαετία η εκτατική παραγωγικότητα αυξήθηκε με πολύ πιο έντονο ρυθμό, διατηρήθηκε σε υψηλό επίπεδο σε απόλυτες τιμές σε σύγκριση και με τις άλλες χώρες της Ε.Ε. και αντιστοιχεί στο μεγαλύτερο ποσοστό του αξιοποιημένου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία. Αν ο ρυθμός μεταβολής της εντατικής παραγωγικότητας μεταβλήθηκε από το 62% στο 71% του μέσου όρου της Ε.Ε., ο αντίστοιχος της εκτατικής παραγωγικότητας μεταβλήθηκε από το 92% στο 103% του μέσου όρου της Ε.Ε. Παρουσίασε δηλαδή ένα μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης: 11%, σε πολύ πιο υψηλό επίπεδο. Με λίγα λόγια η εκτατική παραγωγικότητα (παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο) όχι μόνο αυξήθηκε θεαματικά αλλά διατηρεί μια από τις υψηλότερες επιδόσεις στην Ε.Ε. (δεύτερη θέση στη σχετική κατάταξη), συνιστώντας συνάμα ένα σημείο ιδιομορφίας της ελληνικής οικονομίας. Όπως δείχνουμε στις επόμενες παραγράφους η ύπαρξη αυτής της ιδιομορφίας αποδεικνύει ότι οι αναδιαρθρώσεις που πραγματοποιήθηκαν το τελευταίο διά-

στημα προσανατολίστηκαν στην εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης με μεθόδους απόσπασης απόλυτης υπεραξίας, και δεν άλλαξαν το χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας που διατηρεί έναν περιφερειακό ρόλο με μέσο επίπεδο ανάπτυξης και κυρίως με παραγωγικό σύστημα εντάσεως εργασίας.

Η αύξηση του προϊόντος (ΑΕΠ) και της παραγωγικότητας της εργασίας που καταγράφεται την τελευταία δεκαετία δεν μπορεί να αποδοθεί εξ ολοκλήρου ούτε στον αυξημένο όγκο επενδύσεων σε πάγιο κεφάλαιο, γιατί παρ' όλες τις επενδύσεις σε τεχνολογικό εξοπλισμό η εντατική παραγωγικότητα παρέμεινε σε σχετικά χαμηλό επίπεδο ενώ η εκτατική παραγωγικότητα διατηρήθηκε σε αισθητά υψηλό επίπεδο και αποτέλεσε τη βασική συνισταμένη της μεταβολής της συνολικής παραγωγικότητας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από την προτελευταία θέση που καταλαμβάνει η ελληνική οικονομία στην ποσοστιαία αναλογία εντατικής προς εκτατική παραγωγικότητα στο σύνολο των 25 χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Αναφορά Ανταγωνιστικότητας 2007, Ευρωπαϊκή Επιτροπή).

Επιπροσθέτως, οι μεταβολές του μεγέθους της παραγωγικότητας είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε ασφαλή και αξιόπιστα συμπεράσματα όσον αφορά τις συνέπειες των αναδιαρθρώσεων στις εργασιακές σχέσεις, αν βέβαια ληφθεί υπόψη η διερεύνηση των παραγοντικών συντελεστών του (παραγωγικότητα ανά ώρα και ανά εργαζόμενο) οι οποίοι και καταδεικνύουν το περιεχόμενο της παραγόμενης υπεραξίας (σχετική/απόλυτη). Δεδομένου, όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, ότι η εκτατική παραγωγικότητα (παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο) διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα και αυξήθηκε ποσοστιαία περισσότερο από την εντατική παραγωγικότητα (παραγωγικότητα ανά ώρα) αυτό συνεπάγεται ότι το ποσοστό της απόλυτης υπεραξίας αυξήθηκε σημαντικά τόσο σε απόλυτες τιμές όσο και σε σχέση με το ποσοστό της σχετικής υπεραξίας στην αναλογία της συνολικής υπεραξίας που αντλείται στην παραγωγική διαδικασία. Με άλλα λόγια η αύξηση της κερδοφορίας, του προϊόντος και της παραγωγικότητας που καταγράφηκε τα τελευταία χρόνια οφείλεται σε έναν επιτυχημένο για το κεφάλαιο και τις επιχειρήσεις συνδυασμό απόσπασης σχετικής/απόλυτης υπεραξίας στον οποίο το ποσοστό της απόλυτης υπεραξίας δεν είναι διόλου ευκαταφρόνητο. Αυτό σημαίνει ότι η βασικότερη πηγή κεφαλαιακής συσσώρευσης και κερδοφορίας για τις επιχειρήσεις στην ελληνική οικονομία είναι η εκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού όχι μέσω της αναβάθμισης της παραγωγικής διαδικασίας, της αναδιοργάνωσης του παραγωγικού process, της βελτίωσης των όρων εργασίας, του εκσυγχρονισμού της παραγωγής και της ανάπτυξης των δεξιοτήτων των εργαζομένων αλλά μέσω της απαξίωσης και επιδείνωσης των γενικών όρων εκμετάλλευσης και επανασύλληψης της εργατικής δύναμης δηλαδή τη συρρίκνωση των πραγματικών μισθών, την επιμήκυνση του συνολικού χρόνου εργασίας, την αδήλωτη άμισθη εργασία, τις απλήρωτες υπερωρίες, την προσωρινή και εποχική εργασία, τον κατακερματισμό και την προσαρμογή της

εργατικής δύναμης στις μεταβολές της ζήτησης (ευελιξία). Η εξέλιξη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία έχει ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας και το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας εξειδικευμένου επιστημονικού προσωπικού στην Ευρώπη, ενώ οι μισθοί των μισθωτών επιστημόνων παραμένουν στα χαμηλότερα επίπεδα. Οι αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου είχαν ως αποτέλεσμα την αισθητή αύξηση του ποσοστού της ανεργίας και κυρίως εκείνου του τμήματός της που αντιστοιχεί στην υποκατάσταση ζωντανής εργασίας από μηχανές (τεχνολογική ανεργία). Η αύξηση της ανεργίας κατά τη διάρκεια των αλλαγών στην αγορά εργασίας ενώ διαψεύδει τα «θέσφατα» της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας που προβλέπει μείωση της ανεργίας από την εξισορρόπηση προσφοράς και ζήτησης στην «ανοικτή» και «ευέλικτη» αγορά εργασίας, εντούτοις αξιοποιήθηκε αποτελεσματικά στο πλαίσιο της ασκούμενης νεοφιλελεύθερης αστικής πολιτικής. Παρά τη δήθεν ανησυχία των αστών πολιτικών και τις διαβεβαιώσεις τους για τη διασφάλιση της απασχόλησης, η αύξηση της ανεργίας χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να καμφθούν οι αντιστάσεις των εργατικών σωματείων και του εργαζόμενου πληθυσμού, να αναπτυχθούν και να εδραιωθούν οι ευέλικτες μορφές εργασίας και έτσι να γίνουν πολύ πιο εύκολα αποδεκτές οι νέες τριώρες και τετράωρες κατηγορίες «προσωρινής» απασχόλησης που δημιούργησαν τις γενιές των... 300, 400, 500 και 700 ευρώ.

Επιπλέον, σε αντίθεση με τις διακηρύξεις περί ανταγωνιστικότητας και μείωσης των τιμών, η απελευθέρωση των αγορών προκάλεσε αύξηση των τιμών (πληθωρισμός) πλην όμως συνέβαλλε παράλληλα με τις αναδιαρθρώσεις στην αγορά εργασίας, στη μείωση της πραγματικής αξίας ενός και μόνο «προϊόντος»: της «εργατικής δύναμης». Οι νεοφιλελεύθερες υποσχέσεις περί μείωσης των τιμών διαψεύδονται στην περίπτωση των καταναλωτικών αγαθών και επιβεβαιώνονται όσον αφορά το μοναδικό εμπόρευμα της εργατικής δύναμης. Επιφέρουν δηλαδή μείωση των πραγματικών μισθών.

Οι αυξήσεις του ΑΕΠ και της παραγωγικότητας οδήγησαν επίσης σε κατακόρυφη αύξηση της κερδοφορίας με κριτήρια το μερίδιο των κερδών στο προϊόν, την απόδοση του κεφαλαίου στο σύνολο της οικονομίας, τη μέση κερδοφορία του κεφαλαίου και τα καθαρά κέρδη στον κλάδο των τραπεζών που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία των αναδιαρθρώσεων.

Ακολουθώντας αντίστροφη πορεία απ' αυτή του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν, το μερίδιο του κεφαλαίου στο προϊόν⁶ παρουσίασε θεαματική άνοδο την περίοδο 1996-2006 αφού αυξήθηκε κατά 66% σε σχέση με την αρχική του τιμή. Την ίδια περίοδο (με έτος βάσης το 1990) η μέση κερδοφορία του κεφαλαίου ανήλθε από 128,2 το 2000 σε 147,6 το 2005. Δηλαδή η συνολική ποσοστιαία μεταβολή της μέσης κερδοφορίας του κεφαλαίου την περίοδο 2000-2005 ανήλθε στο 46% της αρχικής τιμής.

Ακόμα πιο ανοδική ήταν η πορεία που ακολούθησαν η απόδοση του κεφαλαίου και τα καθαρά κέρδη στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Η απόδοση του κεφαλαίου, δηλαδή ο λόγος της υπεραξίας προς το συνολικό κεφαλαιακό απόθεμα, παρουσίασε την περίοδο 1996-2006 σωρευτική αύξηση της τάξης του 41,22% αφού μεταβλήθηκε από 88,8 μονάδες το 1996 σε 125,4 μονάδες το 2006 (έτος βάσης 2000 = 100)⁷. Το αποτέλεσμα αυτό στην απόδοση του κεφαλαίου σχετίζεται άμεσα με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, τη μείωση του μέσου πραγματικού μισθού και τη σχετική αύξηση της έντασης του κεφαλαίου.

Στον χρηματοπιστωτικό τομέα η κερδοφορία του κεφαλαίου παρουσίασε τις πλέον εντυπωσιακές επιδόσεις. Τα καθαρά κέρδη των τραπεζών αυξήθηκαν από 1.305 εκατομμύρια ευρώ το 2004 σε 4.308 εκατομμύρια ευρώ το 2008: μια σχεδόν εκθετική αύξηση των κερδών στον τραπεζικό τομέα, της τάξης του 230,11%⁸ σε μια τετραετία. Χωρίς αμφιβολία οι αναδιαρθρώσεις που πραγματοποιήθηκαν στην παραγωγή ωφέλησαν ποικιλοτρόπως τις τράπεζες και κατέστησαν τον χρηματοπιστωτικό τομέα κομβικό κλάδο της οικονομίας γενικότερα. Η ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα δεν επηρεάζει μόνο μέσω της λειτουργίας του δανεισμού τη διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου, αλλά σε πολύ πιο σημαντικό βαθμό επηρεάζει και τις διαδικασίες συγκέντρωσης και συγκεντροποίησής του. Η συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου είναι η ικανή και αναγκαία συνθήκη είτε για την ανάπτυξη των μονοπωλίων είτε για το σχηματισμό της «κρίσιμης μάζας» των κεφαλαίων που απαιτούνται για τις «μετοχοποιήσεις» και κατόπιν «ιδιωτικοποιήσεις» των κρατικών επιχειρήσεων. Αυτός είναι ένας από τους σημαντικότερους λόγους για τους οποίους τα νεοφιλελεύθερα «μονεταριστικά» μέτρα αύξησης της ρευστότητας που λαμβάνονται σε περιόδους ύφεσης εφαρμόζονται μέσω του δικτύου των τραπεζών.

Οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα αυξάνουν τις τιμές των προϊόντων τους περισσότερο από την αύξηση του κόστους εργασίας διευρύνοντας τα περιθώρια των κερδών τους και συμβάλλοντας παράλληλα στην ανάπτυξη των πληθωριστικών πιέσεων. Ο πληθωρισμός στην ελληνική οικονομία είναι πληθωρισμός κερδών και η μείωση της ανταγωνιστικότητας της τιμής των προϊόντων δεν οφείλεται στις αυξήσεις των μισθών, οι οποίες δεν υπερβαίνουν τις αυξήσεις της παραγωγικότητας εργασίας αλλά στη διευρυμένη αύξηση των περιθωρίων κέρδους.

Εκτός από την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και την ευελιξία που τη συνοδεύει, σε κομβικό πυλώνα των αναδιαρθρώσεων αναδεικνύονται οι ιδιωτικοποιήσεις κρατικών εταιρειών. Οι αποκρατικοποιήσεις ξεκίνησαν το 1990 ως «δημοσιονομικό» μέσο για τη μείωση των ελλειμμάτων και την αποπληρωμή του χρέους της γενικής κυβέρνησης. Έκτοτε, ένα μεγάλο ποσοστό του δημόσιου πλούτου έχει εκποιηθεί από τις εκάστοτε «νεοφιλελεύθερες» ή «σοσιαλφιλελεύθερες» κυβερνήσεις ενώ το δημόσιο χρέος και τα ελλείμματα παραμένουν στα ίδια σχεδόν επίπεδα.

Η εξέλιξη του δημόσιου χρέους καταδεικνύει σε αυτό τον τομέα και τη χρεοκοπία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών αποκρατικοποίησης που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο 1996-2006. Το ποσοστό του χρέους επί του ΑΕΠ την περίοδο αυτή παρέμεινε σταθερά πάνω από το επίπεδο του 100%, με μοναδική εξαίρεση το έτος 2001 που μειώθηκε στο 98% του ΑΕΠ⁹. Περαιτέρω η διαχρονική τάση μεταβολής του δημοσίου χρέους είναι αυξητική, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι ενώ τα έσοδα από τις ιδιωτικοποιήσεις χρησιμοποιήθηκαν για την αποπληρωμή του δημόσιου χρέους αυτό παρέμεινε στα ίδια πάνω-κάτω επίπεδα. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι οι εναπομείναντες δημόσιοι οργανισμοί που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν μέσω της ιδιωτικοποίησής τους στην αποπληρωμή του χρέους είναι ένα σχετικά μικρό τμήμα αυτού που υπήρχε ως δημόσια περιουσία το 1994 όταν άρχιζε το κύμα των ιδιωτικοποιήσεων με αφετηρία τις ΔΕΚΟ και τον ΟΤΕ.

Είναι προφανές λοιπόν ότι παρά τις διακηρύξεις των νεοφιλελεύθερων πολιτικών οι ιδιωτικοποιήσεις πραγματοποιούνται με στόχο αφενός μεν την απαλλοτρίωση της κοινωνικής ιδιοκτησίας από τους ιδιώτες μεγαλοεπιχειρηματίες (κεφαλαιούχους), αφετέρου δε την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης υπό δυσμενέστερους γι' αυτήν όρους. Είναι δηλαδή ένας ειδικός μετασχηματισμός των παραγωγικών σχέσεων που αλλάζει πρώτιστα τις εργασιακές σχέσεις και επιδεινώνει συνολικά τη θέση των εργαζομένων μισθωτών στο κοινωνικό σύστημα.

Το κύμα των ιδιωτικοποιήσεων ενισχύεται σε όλα τα στάδια του από: i) τις διαδικασίες της συγκέντρωσης (εξαγορές, συγχωνεύσεις) και της συγκεντροποίησης του κεφαλαίου που εξελίσσονται ραγδαία σε ορισμένους κλάδους της ελληνικής οικονομίας (τράπεζες), ii) την απελευθέρωση των αγορών και, τέλος, iii) την ισχυρή παρουσία των πολυεθνικών κεφαλαίων.

Οι νεοφιλελεύθερες αναδιαρθρώσεις του κεφαλαίου τέλος συντέμνουν τα μέγιστα και στην αύξηση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων στην ελληνική οικονομία. Η κατάσταση αυτή επιβεβαιώνεται από την ανάλυση του πλέον διαδεδομένου δείκτη ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος, δηλαδή το λόγο του εισοδήματος του 20% πιο πλούσιου τμήματος του πληθυσμού προς το 20% του φτωχότερου τμήματος αντίστοιχα. Όσο πιο μεγάλη είναι η τιμή του δείκτη ανισότητας για μια χώρα τόσο μεγαλύτερη είναι η ανισοκατανομή του εισοδήματος μεταξύ κεφαλαίου-εργασίας στην εθνική οικονομία και ανάλογα μεγάλο είναι και το ποσοστό του πληθυσμού που ζει και εργάζεται κάτω από το όριο της φτώχειας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, η ελληνική οικονομία βρίσκεται στις υψηλότερες θέσεις μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. όσον αφορά την κατάταξη με βάση το δείκτη ανισότητας την τελευταία δεκαετία. Έτσι, κατείχε την 4η θέση το 2006 με τιμή δείκτη ανισότητας 6,1 πίσω από τις Λετονία (7,9), Πορτογαλία (6,8), Λιθουανία (6,3), και τη 2η θέση το 2007 με τιμή δείκτη ανισότητας 6,8 πίσω από την Πορτογαλία (7,0)¹⁰. Επομένως, παρ' όλες τις διακηρύξεις των νεοφιλελεύθερων πολιτι-

κών η εκτεταμένη εφαρμογή τους δεν μείωσε καθόλου τις ανισότητες στην ελληνική κοινωνία. Τουναντίον, τις αύξησε δραματικά οδηγώντας όπως είδαμε τη χώρα σε μια από τις χειρότερες θέσεις της σχετικής κατάταξης στην Ε.Ε. και επιδεινώνοντας παράλληλα τις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας του πληθυσμού.

Συμπερασματικά, η ανάπτυξη που καταγράφηκε την περίοδο 1996-2006 δεν προέρχεται από τη βελτίωση της παραγωγικής βάσης, που ούτως ή άλλως ήταν ασθμαίνουσα και εξασφαλισμένη, ούτε από τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, αλλά από την υπερεκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, την ιδιωτική κατανάλωση και την αύξηση της εγχώριας ζήτησης που πραγματοποιήθηκε με την υπερχρέωση των νοικοκυριών και των μισθωτών. Οι εξελίξεις αυτές μαζί με την επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, το υψηλό επίπεδο του χρέους και τα δημόσια ελλείμματα που αμφότερα αναπαράγονται ως μηχανισμός ιδιωτικοποίησης των δημόσιων επιχειρήσεων δηλαδή ως μηχανισμός «ιδιωτικοποίησης των κερδών και κοινωνικοποίησης» των χρεών, καθιστούν το νεοφιλελεύθερο πρότυπο ανάπτυξης των κρατικών πολιτικών εξαιρετικά επισφαλή και κοινωνικά επιζήμιο. Επιπροσθέτως, οι νεοφιλελεύθερες αναδιαρθρώσεις ως υπόδειγμα οικονομικής ανάπτυξης εξαλείφουν την κοινωνική πρόνοια για τις ασθενέστερες κοινωνικά ομάδες και μεγεθύνουν τις οικονομικές ανισότητες στις οποίες, όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, η ελληνική οικονομία καταλαμβάνει τις υψηλότερες θέσεις πλέον σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε.

Εν κατακλείδι οι νεοφιλελεύθερες αναδιαρθρώσεις στην ελληνική οικονομία οδηγούν σε οικονομική δυσπραγία και οξυτάτη κοινωνική πόλωση. Καθίσταται συνεπώς απαραίτητη για την ελληνική κοινωνία η επεξεργασία μιας εναλλακτικής οικονομικής πολιτικής, με στόχο την ορθολογικότερη και αποδοτικότερη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, την ενίσχυση του εισοδήματος των εργαζομένων και την αναβάθμιση της χώρας στον ευρωπαϊκό και διεθνή καταμερισμό εργασίας.

Βιβλιογραφία

- Atkinson, J./Meager, N. (1986) «New Forms of Work Organization», *Institute of Manpower Studies*, ενότητα 2, σ. 4.
- Βλάχου, Α. (1999) *Σύγχρονη οικονομική θεωρία. Ριζοσπαστικές κριτικές του Νεοφιλελευθερισμού*, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος.
- Δεδουσόπουλος, Α. (2002), *Η κρίση στην αγορά εργασίας: Ρύθμιση-Ενελιξίες-Απορρύθμιση*, Β' τόμ., Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος.
- Λιανός, Θ. (1986), *Μαρξιστική οικονομική ανάλυση*, Αθήνα, Οδυσσεύς.

- Μηλιός, Γ. (1995) «Οικονομική κρίση και μερίδιο μισθών στο καθαρό προϊόν: ανάπτυξη μέσω λιτότητας», *Θέσεις* 52.
- Μοσχονάς, Α. (1993) «Η κοινωνική διάσταση των νέων τεχνολογιών: Τάσεις και προβληματισμοί στην Ε.Ο.Κ.», στο Λιοδάκης, Γ. (επιμ.), *Κοινωνία, τεχνολογία και αναδιάρθρωση της παραγωγής*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1993.
- Σταμάτης, Γ. (2007), *Περί νεοφιλελευθερισμού*, Αθήνα, ΚΨΜ.
- Στρατούλης, Δ. (2008) «Νεοφιλελεύθερη καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση – απορρύθμιση και αποδόμηση του εργατικού δικαίου», *Ουτοπία* 81.
- Τσεκούρας, Θ. (1989) «Από τον τεύλορισμό στις νέες τεχνολογίες», *Θέσεις* 29.

Σημειώσεις

1. C.A.D: Computer Aided Design - Σχεδιασμός με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή, F.M.S: Flexible Manufacturing Systems – Ευέλικτα συστήματα παραγωγής κ.λπ. Μια σειρά από τεχνολογικές εφαρμογές που εισάγονται στην παραγωγή και χωρίς να μεταβάλλουν τον σκληρό πυρήνα των σχέσεων εκμετάλλευσης της εργασίας επιφέρουν την ενσωμάτωση της τεχνολογίας στην παραδοσιακή εξειδικευμένη εργασία σε ένα νέο επίπεδο φορντισμού και τεύλορισμού (νεοτεύλορισμός).

2. Η εθνική οικονομία στην οποία χρησιμοποιείται μεγάλη ποσότητα σταθερού κεφαλαίου (μεγάλη και ισχυρή βιομηχανία, εταιρείες τεχνολογίας αιχμής κ.ο.κ.) και σχετικά μικρή ποσότητα εργασίας για την παραγωγή των προϊόντων χαρακτηρίζεται *οικονομία εντάσεως κεφαλαίου*, ενώ όταν χρησιμοποιείται μεγάλη ποσότητα εργασίας και μικρή ποσότητα σταθερού κεφαλαίου χαρακτηρίζεται αντίστοιχα *οικονομία εντάσεως εργασίας*.

3. Σ.Δ.Ι.Τ.: Συμπράξεις Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα. Είναι σύγχρονες μορφές εκχώρησης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και δημόσιων λειτουργιών του κράτους σε ιδιωτικά κεφάλαια (π.χ. αυτοκινητόδρομοι, γέφυρες, υπηρεσίες υγείας, ασφάλειας, περιθάλψης, πρόνοιας, πολιτισμού κ.ά.).

4. Πηγή: AMECO DGII EC. Τα στατιστικά στοιχεία και οι δείκτες που χρησιμοποιούνται στην παρούσα εργασία προέρχονται από τα δελτία της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας (Eurostat) και τη βάση δεδομένων μακροοικονομικών μεγεθών (Annual Macroeconomics Database, AMECO DGII EC) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

5. Παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο: ο λόγος του προϊόντος προς το σύνολο των ωρών εργασίας ανά εργαζόμενο χωρίς να εξετάζεται η σύνθεση και η διάρκεια της εργασίας (οκτώωρο, τετράωρο, μερική απασχόληση κ.λπ.). Η μεταβολή της οφείλεται κυρίως στην αυξομείωση των ωρών εργασίας.

Παραγωγικότητα ανά ώρα: ο λόγος του προϊόντος ανά ώρα εργασίας. Η μεταβολή της εκφράζει κυρίως την αλλαγή της αποδοτικότητας της εργασίας εξαιτίας της βελτίωσης της παραγωγικής διαδικασίας. Χρησιμοποιούμε τους όρους εκτατική και εντατική παραγωγικότητα για να περιγράψουμε την παραγωγικότητα ανά υπάλληλο και την παραγωγικότητα ανά ώρα αντίστοιχα (European Commission-Euro statistics).

6. Πηγή: AMECO DATABASE DG ECFIN.

7. Πηγή: AMECO DATABASE DG ECFIN.

8. Πηγή: Bloomberg, τραπεζικός οργανισμός αξιολόγησης, έκθεση για την ελληνική οικονομία.

9. Πηγή: Eurostat.

10. Πηγή: Eurostat

